

УДК 821. 161.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/39-2-17>**Марія ЛАВРУСЕНКО,***orcid.org/0000-0003-0052-5627*

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української та зарубіжної літератури

Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна) *mlavrusenko@ukr.net***ПРОБЛЕМА ГОЛОДУ В ОПОВІДАННЯХ БОРИСА ГРІНЧЕНКА «БЕЗ ХЛІБА» Й ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «ГОЛОД»: ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ**

Розмірковування над тим, що керує поведінкою людини, котра опинилася у межовій ситуації, – розум чи інстинкт – стало предметом зображення художніх творів зарубіжних й українських авторів на зламі XIX і XX ст.

Актуальною для української прози означеного періоду виявилася проблема поведінки людини, котра опинилася у скрутному матеріальному стані, що призвів до голоду. Вона порушена в оповіданнях «Без хліба» Б. Грінченка й «Голод» В. Винниченка. У своїх творах письменники лише штрихово окреслюють час події, їхня увага зосереджується на психології людини, котра позбавлена засобів для фізичного існування.

Аналіз досліджень З. Фрейда, А. Маслоу, К. Лоранца, К. Рімана дає право зробити висновок, що людиною у стані стресу, зокрема голоду, керують інстинкти самозбереження, тобто несвідоме, природні фізіологічні інстинкти. Із цих позицій ми проаналізували оповідання «Без хліба» Б. Грінченка й «Голод» В. Винниченка.

Змалювання психології людини, яка опинилася у ситуації голоду, в оповіданні Б. Грінченка «Без хліба» відповідає канонам реалістичної стильової манери. Ходом оповіді автор визнає, що діями та вчинками Петра керує несвідоме, однак ключовим у визначенні Я головного героя, його життя у соціумі стає Над-Я, мораль.

Оповідання В. Винниченка «Голод» підтверджує висновки вчених-психоаналітиків, що в межовій ситуації поведінкою і вчинками людини керують інстинкти, несвідоме.

Проблема оповідань Б. Грінченка «Без хліба» й В. Винниченка «Голод» суголосна – поведінка людини, котра йде на злочин під тиском нестерпних умов існування, що призвели до голоду. Письменники об'єктивно змальовують обставини, що штовхають їхніх героїв на неприпустимий учинок. Реаліст Б. Грінченко виправдовує свого героя, верх над його поведінкою бере християнська мораль, яка змушує людину визнати свій гріх і стати на шлях праведного життя. Модерніст В. Винниченко доводить, що Над-Я, мораль поступається Воно, несвідомому, коли вирішується питання життя і смерті.

Проведені спостереження над творами Б. Грінченка й В. Винниченка дають нам право зробити висновок, що обидва митці прагнули правдиво висвітлити психологію людини в умовах голоду, але мотивація вчинків персонажів творів суголосна тим стильовим манерам, прихильниками яких є автори оповідань.

Ключові слова: Володимир Винниченко, Борис Грінченко, психоаналіз, оповідання, проблема голоду.

Maria LAVRUSENKO,*orcid.org/0000-0003-0052-5627*

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

(Kropyvnytskyi, Ukraine) *mlavrusenko@ukr.net***THE PROBLEM OF HUNGER IN THE STORIES OF BORYS GRINCHENKO «WITHOUT BREAD» AND VLADIMIR VYNNYCHENKO «HUNGER»: PSYCHOANALYTICAL CONTEXT**

Reflection on what controls the behavior of a person who finds himself in a borderline situation – the mind or instinct – will be the subject of works of art by foreign and Ukrainian authors at the turn of the nineteenth and twentieth centuries.

The problem of human behavior, who found himself in a difficult financial situation that led to famine, will become relevant for Ukrainian prose of this period. It is raised in the stories «Without Bread» by B. Hrinchenko and «Hunger» by V. Vynnychenko. In their works, the writers only outline the time of events, their attention is focused on the psychology of a person who is deprived of means of physical existence.

Analysis of the research of S. Freud, A. Maslow, K. Lorenz, K. Riemann gives the right to conclude that a person in a state of stress, including hunger, is governed by instincts of self-preservation, ie the unconscious, natural physiological instincts. From these positions, we analyzed the stories «Without Bread» by B. Hrinchenko and «Hunger» by V. Vynnychenko.

The depiction of the psychology of a man who found himself in a situation of hunger in B. Hrinchenko's story «Without Bread» corresponds to the canons of realistic stylistic manner. In the course of the story, the author admits that Peter's actions and deeds are controlled by the unconscious, but the key in determining the self of the protagonist, his life in society, is the Super-I, morality.

V. Vynnychenko's story «Hunger» confirms the conclusions of psychoanalysts that in a borderline situation, human behavior and actions are controlled by instincts, the unconscious.

The problem of B. Hrinchenko's stories «Without Bread» and V. Vynnychenko's «Hunger» is consistent – the behavior of a person who commits a crime under the pressure of intolerable living conditions that led to famine. The writers objectively describe the circumstances that push their characters to an unacceptable act. The realist B. Hrinchenko justifies his hero, Christian morality prevails over his behavior, which forces a person to confess his sin and embark on the path of righteous living. The modernist V. Vynnychenko proves that the Super-I, morality is inferior to the unconscious when the question of life and death is solved.

Observations of the works of B. Hrinchenko and V. Vynnychenko give us the right to conclude that both artists sought to truthfully cover the psychology of a man in conditions of famine, but the motivation of the characters of the works is consistent with the stylistic manners whose supporters are the authors of the stories.

Key words: Volodymyr Vynnychenko, Borys Hrinchenko, psychoanalysis, stories, hunger problem.

Постановка проблеми. У кінці XIX – 20–30-х роках XX ст. національна література відходить від домінування реалістичного типу мислення, натомість активно розвиваються різні течії модернізму. Змінюється жанрова природа літератури. Великі прозові форми поступаються місцем малим і середнім. І епос, і лірика, і драматургія зазнають також радикальних змін на рівні тематики. Художня література цього історичного періоду сконцентровує увагу на внутрішньому світі особистості, зосереджується на загальнолюдських проблемах. Розмірковування над тим, що керує поведінкою людини, котра опинилася у межовій ситуації, – розум чи інстинкт – стане предметом зображення художніх творів зарубіжних й українських авторів на зламі XIX і XX ст. Зауважимо, що це питання в красному письменстві зазвучить паралельно з висновками філософії й медицини (праці А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, З. Фрейда, К. Юнга та ін.).

Актуальною для української прози цього періоду стане проблема поведінки людини, що опинилася у скрутному матеріальному стані, що призвів до голоду. У своєму дослідженні ми прокоментуємо оповідання Б. Грінченка «Без хліба» (1884) (змальоване життя України в Російській імперії II половини XIX ст.) та В. Винниченка «Голод» (1919), (зображені події, що відбувалися до революції 1917 р.). Наперед зауважимо, що у своїх творах письменники лише штрихово окреслюють час подій, їхня увага зосереджується на психології людини, котра позбавлена засобів для фізичного існування.

Аналіз досліджень. Творчість Б. Грінченка стала об'єктом системного аналізу в розвідках І. Пільгука (1963), А. Погрібного (1988), Н. Кобижчої (2017) та ін.; В. Винниченка – у працях Г. Клочка (2005), С. Михиди (2012), В. Марка (2005), В. Панченка (1998) та ін., проте порівняльного

дослідження специфіки змалювання поведінки людини в умовах голоду в прозі письменників наразі немає, що й визначає актуальність нашого звернення до заявленої теми.

Задля об'єктивної розмови про мотивацію вчинків героїв, котрих життєві обставини позбавляють можливості повноцінно існувати, дозволимо собі систематизувати висновки фахівців щодо цієї проблеми. Насамперед, звернемося до теорії психоаналізу З. Фрейда. Дослідник, вивчаючи структуру свідомості людини, визначив у ній три зрізи – Воно (несвідомі, інстинктивні прагнення), Я (здатність сприйняття світу і пристосування до нього, узгоджуючи інстинктивні потреби із правилами життя в соціумі), Над-Я (мораль, внутрішній цензор, совість, що регулює поведінку людини в суспільстві). На думку вченого, інстинкти життя і смерті є рушіями поведінки людини. В основі мотивації до дій будь-якої особистості лежить її прагнення задовольнити ці інстинкти. Саме вони визначають мислення, сприйняття, пам'ять, уяву індивіда. Страх голоду тісно пов'язаний зі страхом смерті. Людиною, яка втрачає можливість задовольнити свої підсвідомі прагнення, керує Воно, що вступає в конфлікт з Я та Над-Я (Фрейд, 1989).

Суголосними з поглядами З. Фрейда є висновки А. Маслоу, який на першому місці домінуючих потреб особистості ставить фізіологічні, підкреслюючи, що в ситуації виживання саме вони отримують перевагу над вищими потребами людини (безпеки та захисту; належності та любові, самоповаги, самовдосконалення) (Маслоу, 1999). Близьким до висновків учених є й К. Лоранц, котрий наголошує на зміні соціальної поведінки людини у стані стресу, зокрема й спровокованого голодом (Лоранц, 07.06.2021). Ф. Ріман, коментуючи страхи, які визначають учинки людини, також одним з основних називає

страх смерті, оскільки homo sapiens – єдина жива істота, яка усвідомлює приреченість свого існування. Дослідник твердить, що таке розуміння в межовій ситуації включає захисну реакцію організму, тобто доміантними стають фізіологічні, несвідомі інстинкти (Ріман, 07.06.2021).

Отже, прокоментовані висновки дослідників дають нам право стверджувати, що людиною у стані стресу, зокрема голоду, керують інстинкти самозбереження, тобто несвідоме, природні фізіологічні інстинкти.

Мета статті – порівняти особливості змалювання поведінки героїв оповідань Б. Грінченка «Без хліба» й В. Винниченка «Голод», зокрема вказати, як стильовий напрям, прихильником якого є той чи той автор, впливає на спосіб зображення.

Виклад основного матеріалу. Прихильник реалізму Б. Грінченко у своїй прозі запропонував багато цікавих психологічних портретів людей, які опинилися у скрутних життєвих обставинах. На першому плані у творах письменника – розмова про соціальні умови життя, які змушують героїв діяти всупереч нормам моралі. Таким є й оповідання «Без хліба», у якому йдеться про молоду селянську родину (Петра, Горпину й їхнього сина), що потерпає від голоду.

Оцінюючи твір із позицій психоаналізу, можна сказати, що автор поведінку героїв мотивує нормами християнської етики й моралі. Над-Я (за З. Фрейдом) регулює їхні вчинки. Письменник розгортає перед читачем переконливу систему доказів, які штовхають Петра на злочин – крадіжку зерна з громадської комори. Оцінюючи повість «Сонячний промінь», А. Погрібний зауважує: «Прагнення до психологічної повноти письменник поєднує з граничною ясністю, простою, іноді навіть прозорістю письма, що є взагалі характерним для більшої частини Грінченкової прози» (Погрібний, 1988: 187). Ця риса властива й аналізованому оповіданню митця. Із перших сторінок оповідання автор наголошує на нестерпних умовах життя родини, у якій «хата поганенька», теличка здохла, не вродив хліб. Вийти із ситуації подружжя намагається цивілізовано: позичають у сусідів, шукають роботу, просять допомоги у громади через старосту села. Однак ці кроки не дають бажаних результатів. До гріха – злочину – Петра підштовхує інстинкт самозбереження, інстинкт батька і чоловіка, який відповідає за свою сім'ю.

Усвідомлення того, що від голоду може померти дитина неодноразово лунає з уст Горпини: «Хоч би вже самі, та оцієї дитини не було, а то тільки дивився, як воно мучиться: сама голодна й воно голодне щодня, бо молока нема» (Грінченко,

1958: 94), про це міркує й Петро: «Вони красти-муть наше добро, а ти з голоду вмирай і дитина нехай умирає» (Грінченко, 1958: 97). Спостерігаючи за стражданням найрідніших людей, чоловік виправдовує своє прагнення незаконно взяти зерно з громадського гамазею. Через деталі-характеристики зовнішнього і внутрішнього стану героїв («в очах сльози» (Горпина), «дитячий плач мов ножем серце краяв» (Грінченко, 1958: 94), «на серці все важче і важче стає» (Грінченко, 1958: 97) (Петро)) підкреслюється критичність ситуації, у якій опинилась родина, і простежується авторський заклик до читача зрозуміти і пробачити проступок голови родини.

Прикметно, що момент, коли Петром керуватиме його несвідоме (Воно), спровоковане голодом, прийде лише після серйозної внутрішньої боротьби героя з мораллю (Над-Я). Він переконуватиме себе в несправедливості долі/суспільства щодо матеріального стану родини, шукатиме виправдання свого рішення. Петрові дії підігриватимуть слова дружини: «Копу заробиш за тиждень, а на карбованця з'їси» (Грінченко, 1958: 96), «Ми то перетерпимо, ... а дитина як? Яково їй терпіти?» (Грінченко, 1958: 94); власні висновки: «За віщо ж маємо з голоду вмирати? Староста не дав, а як сам, то хіба не бере відтіля ж?» (Грінченко, 1958: 97).

О. Єременко твердить, що Б. Грінченко у своїх творах «розвивав і оновлював реалістичну манеру письма, постійно звертаючись до традиційних художніх засобів і прийомів. Однак, не віддаючи перевагу внутрішньому монологу, діалогу з підтекстом, письменник конспектує переживання головного персонажа, а не показує безпосередність їх плину» (Єременко, 2015: 124). В оповіданні «Без хліба» автор акцентує на психологічному стані героя та його думках напередодні злочину: «Та й обняла Петра злість» (Грінченко, 1958: 97), «Схопився похмурий з місця» (Грінченко, 1958: 97), «все одно в голові стоїть: «візьму!» (Грінченко, 1958: 97), «Спершу йому здавалось аж страшно, як він про це думав, а тепер і дарма, – звик» (Грінченко, 1958: 97), «Усюди неправда!.. І тепер йому не здавалось гріхом украсти» (Грінченко, 1958: 97–98). Внутрішній неспокій чоловіка помічає й дружина («... з Петром робиться недобре щось. Він похмурий та смутний ходить» (Грінченко, 1958: 98)), але не може нічого вдіяти. Петро намагається знайти «спільника» у своєму майбутньому злочині, отримати підтримку свого рішення в Горпини, але її пропозицію «перетерпіти» голод не приймає, не реагує і й на заклик: «А те покинь, зовсім покинь! Гріх!» (Грінченко,

1958: 99). Коли пошуки виправдання ще не вчиненого злочину вичерпуються, герой удається до самопереконавання, самовиправдання і йде на злочин. Отже, бачимо, що наратив прози Б. Грінченка відповідає тенденціям реалістичної літератури. Автор постає «всезнавцем» зображуваних подій.

Перемогу несвідомого (Воно) в душі Петра за кілька кроків від злочину Б. Грінченка супроводжує знову-таки змалюванням боротьби героя з мораллю (Над-Я). Крик сича, сови, символічно підкреслює небезпеку вчинку. Її чоловік відчуває й на фізіологічному рівні: *«Щось перехопило дух, серце застукало в грудях... За спиною аж морозом сипнуло... Він увесь тремтів»* (Грінченко, 1958: 99). Страх переживає Петро й коли чує голос п'ятого сторожа, й у момент, коли вкрадене зерно сипалося йому в мішки: *«Трусачись, як у пропасниці, Петро понасипав усі три мішки»* « (Грінченко, 1958: 100). Герой думає й над тим, як забезпечити себе від відповідальності, приховати злочин, бо вкрадене зерно спочатку несе не додому, а ховає його на могилі в буряні.

Однак найбільші моральні переживання чоловік відчуває тоді, коли погіршуються стосунки з дружиною, яка засуджує його вчинок. Петро намагається виправдатися перед нею, замінити «себе злочинця» «собою відповідальним чоловіком», найнявшись на роботу до пана. Але цей психологічний хід його не рятує. Як і вимагає риторика реалістичного тексту, в оповіданні Б. Грінченка «Без хліба» Над-Я, мораль бере верх у поведінці героя. Петро не стерпів мовчання, постійного смутку в очах, сліз Горпини й вирішив зізнатися у скоєному. Розв'язка твору оптимістично-ідеалістична: чоловік повернув украдене в громадську комору, його виправдала громада і зрозуміла причину злочину. Петро у фіналі розповіді нагадує Блудного сина, який отримав прощення від Бога після каяття за аморальний учинок.

Отже, змалювання психології людини, яка опинилася в ситуації голоду, в оповіданні Б. Грінченка «Без хліба» відповідає канонам реалістичної стильової манери. Ходом оповіді автор визнає, що діями та вчинками Петра керує несвідоме, однак ключовим у визначенні Я головного героя, його життя в соціумі стає Над-Я, мораль, що базується на християнських ідеалах.

Якщо у творах реалізму домінує соціальна зумовленість поведінки людини, то в модерністському художньому тексті на перший план виходить її біологічно-інтуїтивне трактування. Показовою у цьому контексті є мала проза В. Винниченка. У національну літературу він увійшов як новатор художньо-психологічного аналізу.

Г. Ключек стверджує: «На творчість Винниченка треба дивитися як на дуже енергетичну спробу виломатися із канонів тогочасної української літератури, на суттєве розширення ним тематичного спектра, на створену ним модерну поетикальну систему, яка потужно резонансувала українську поетику» (Ключек, 2005: 7). Одним із прикладів цьому є оповідання письменника «Голод». У творі В. Винниченко розповідає про групу селян, яких голод пригнав на залізничну станцію у пошуку їжі. Однак учинити злочин їм завадив сторож.

Ходом оповіді автор переконує читача в тому, що рішення чоловіків украсти зерно з вагонів було спровоковане голодом. Несвідоме (Воно) взяло верх над моральними законами (Над-Я). Його герої ніколи не чинили подібного. Репліки персонажів й авторські ремарки до них у момент наближення до станції свідчать про те, що селяни розуміють протиправність своїх дій. Вони наперед вирішують, як треба себе вести, коли упіймають (*«Та не тікають, як хто гукне... Тільки мішки покидають додолу»*) (Винниченко, 1992: 112)).

Неореаліст В. Винниченко симпатизує своїм героям, що пішли на злочин. Інстинкт самозбереження в момент арешту спрацьовує у селян по-особливому, він розкриває їхню внутрішню порядність. Розуміючи неминуче покарання, вони не втікають, а вітаються зі сторожем, намагаються викликати співчуття до себе, адже до нічних пригод їх підштовхнув голод. Авторська прихильність на цьому етапі сюжету прочитується й у портретній характеристиці героїв, які стали на суд перед жандармом: *«Всі три босі, з великими чорними пальцями на ногах, з якимись запалими сірими обличчями, зарослими бородами, з мужицькими вигорьованими шиями, на яких виразно темніли зморшки, всі три без шапок, з похиленими головами, усі три з чеканням у всій постаті неминучого лиха...»* (Винниченко, 1992: 115). Вона постає антитезою до жандармів і їхньої компанії, які щасливо відпочивали в садку біля станції: *«За столом сиділо дві пані. А біля них якийсь панок старенький і два жандармських офіцери. Один лисий з пишними рудими вусами; другий молоденький, гарненький»* (Винниченко, 1992: 114).

Психолог-Винниченко майстерно змальовує поведінку людини, яка боїться покарання за не вчинений злочин. Захищаючи себе перед офіцерами, селяни спочатку намагаються довести свою невинність: *«Коли б ми по зерно йшли, так у нас мішки або хоч торби були...»* (Винниченко, 1992: 115). Почувши загрозу тюрми, визнають гріх: *«Ваше благородіє! У нас же дітки... Сем'я голодна... За що ж нам таке? Ми ж хіба що,*

бунтували?» (Винниченко, 1992: 116). Поведінкою затриманих керує інстинкт самозбереження, проте герої щоразу апелюють до моральних законів, намагаються викликати співчуття у жандармів. Однак колізія полягає у тому, що вершители покарання цими законами не керуються. Їхня поведінка регулюється травмованим несвідомим, прагненням самоствердитися, довести свою вищість над іншими.

В. Винниченко-письменник володів дуже особливою манерою письма. У його творах є майстерний спостерігач і оповідач подій, який дає право читачеві самому зробити висновок. Експериментатор В. Винниченко в кінці твору показує, що й ідеальна мораль селян у межовій ситуації (вижити/померти) зазнає краху. Автор доводить, що людиною, врешті-решт, керує Воно, інстинкт самозбереження. Задля розваги офіцери-жандарми пропонують селянам гроші за те, що вони поб'ють один одного. Така пропозиція спочатку викличе у селян страх і нерозуміння («Передній злякано глянув на Данила, на офіцера, широко розплющив очі і з непорозумінням подивися на всіх» (Винниченко, 1992: 116)), обурення і прохання («За віщо ж нам таке безчестя!.. Та нас же люди заплюють... Змилюйтесь!» (Винниченко, 1992: 117)), навіть готовність потрапити в тюрму («Одсилайте нас в тюрму» (Винниченко, 1992: 117)). Відмова стане згодою, коли чоловікам пригрозять розстрілом. Щоправда, Данило й у цій ситуації обурено заперечує: «Не маєте права стрілять!» (Винниченко, 1992: 117). Проте коли селяни почують брязкіт монет, що можуть змінити їхнє голодне існування, вони остаточно визнають свою поразку.

Зауважимо, що до цього моменту автор переконує читача в ідеальності чоловіків. Далі ж їхні вчинки нагадуватимуть дикунів: «Три сірі постаті, як за магнітом, повернули на брязкіт голови, і на сірих, висмоктаних голодом обличчях виступило ще більш щось неспокійне, щось несміливо-жадне» (Винниченко, 1992: 118–119). Погодимось з висновками дослідниці О. Костенко, яка

стверджує: «Голос сумління слабне в боротьбі з бажанням вижити за будь-яких умов. Досить показовою в даному контексті є художня деталь – образ нічних метеликів, що безтямно летять на вогонь (Костенко, 2010: 6–7).

Під натиском ляльководів-жандармів селяни зламалися, вони били один одного і збирали розкидані на землі гроші: «Семен, Данило і задній дядько поспішно нахилились і, жадно хапаючи монети, стали повзати по землі від ногами жандармів, панка та паній, одпихаючи один одного, сварячись і навіть видаючи один у одного» (Винниченко, 1992: 120). Такою є розв'язка оповідання В. Винниченка «Голод», яка підтверджує висновки вчених-психоаналітиків, що в межовій ситуації поведінкою і вчинками людини керують інстинкти, несвідоме.

Висновки. Проблема оповідань Б. Грінченка «Без хліба» й В. Винниченка «Голод» суголосна – поведінка людини, котра йде на злочин під тиском нестерпних умов існування, що призвели до голоду. Письменники об'єктивно змальовують обставини, що штовхають їхніх героїв на неприпустимий вчинок. Реаліст Б. Грінченко виправдовує свого героя, верх над його поведінкою бере християнська мораль, яка змушує людину визнати свій гріх і стати на шлях праведного життя. Неореаліст В. Винниченко доводить, що Над-Я, мораль поступається Воно, несвідомому, коли вирішується питання життя і смерті.

Проведені спостереження над творами Б. Грінченка й В. Винниченка дають нам право зробити висновок, що обидва митці прагнули правдиво висвітлити психологію людини в умовах голоду, але мотивація вчинків персонажів творів суголосна тим стильовим манерам, прихильниками яких є автори оповідань.

Наше дослідження не претендує на вичерпність. Порівняльний і психоаналітичний підходи будуть доречними і щодо аналізу теми голоду у творах В. Підмогильного, У. Самчука, В. Барки та ін., що й визначає актуальність подальших студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Винниченко В. Голод. В. Винниченко «Уміркований» і «цирий». Київ : Молодь, 1992. С. 111–120.
2. Грінченко Б. Без хліба. Київ : Державне видавництво дитячої літератури УРСР, 1958. С. 93–105.
3. Єременко О. В. Громадське самоусвідомлення митця як мотивація творчості: Борис Грінченко у літературному процесі. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2015. Вип. VIII. С. 118–126.
4. Ключек Г. Про енергетику творчості В. Винниченка як інтегрований критерій її оцінки (до постановки проблеми). *Наукові записки. Серія «Філологічні науки (літературознавство, мовознавство)»*. 2005. Вип. 62. С. 3–11.
5. Кобижча Н. І. Культурницька діяльність Бориса Грінченка: світоглядний аспект. Київ : Ліра-К, 2017. 204 с.
6. Костенко О. Мала проза Володимира Винниченка: особливості психологічного мотивування. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. 2010. Вип. 18. С. 5–12.
7. Лоранц К. Агресія. Так называемое «зло». URL: <http://lib.ru/PSIHO/LORENC/agressiya.txt> (дата звернення: 07.06.2021).

8. Марко В. Сублімація страху в художньому світі В. Винниченка. Стаття перша. *Наукові записки*. Серія «Філологічні науки (літературознавство, мовознавство)». 2005. Вип. 62. С. 26–33.
9. Маслоу А. Г. Мотивация и личность. Санкт-Петербург : Евразия, 1999. 478 с.
10. Мишида С. Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника. Кіровоград : Поліграф – Терція, 2012. 352 с.
11. Панченко В. Будинок з химерами: Творчість Володимира Винниченка 1900–1920 рр. у європейському літературному контексті. Кіровоград, 1998. 271 с.
12. Пільгук І. Класична спадщина Бориса Грінченка. *Грінченко Б. Твори в 2 т.* Київ : АН УРСР, 1963. Т. 1. С. 5–44.
13. Погрібний А. Борис Грінченко – нарис життя і творчості. Київ : Дніпро, 1988. 268 с.
14. Рیمان Ф. Основные формы страха: исследования в области глубинной психологии. URL: http://www.psychol-ok.ru/lib/riemann/ofs/ofs_01.html (дата звернення: 07.06.2021).
15. Фрейд З. Психология бессознательного. Москва : Просвещение, 1989. 448 с.

REFERENCES

1. Vynnychenko V. Holod [Famine]/ V. Vynnychenko «Umirkovanyi» i «shchuryi». Kyiv: Molod, 1992. P. 111–120. [in Ukrainian].
2. Hrinchenko B. Bez khliba [Without bread]. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo dytiachoi literatury URSR, 1958. P. 93–105. [in Ukrainian].
3. Ieremenko O. V. Hromadske samousvidomlennia myttsia yak motyvatsiia tvorchosti: Borys Hrinchenko u literaturnomu protsesi. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu* [Public self-awareness of the artist as a motivation for creativity: Borys Hrinchenko in the literary process]. 2015. Vyp. VIII. P. 118–126. [in Ukrainian].
4. Klochek H. Pro enerhetyku tvorchosti V. Vynnychenka yak intehrovanyi kryterii yii otsinky (do postanovky problemy) [On the energy of V. Vynnychenko's work as an integrated criterion for its evaluation (before the problem statement)]. *Naukovi zapysky*. Vyp. 62. Seriya: Filolohichni nauky (literaturoznavstvo, movoznavstvo). Kirovohrad: RVV KDPU im. V.Vynnychenka, 2005. P. 3–11. [in Ukrainian].
5. Kobyzhcha N. I. Kulturnytska diialnist Borysa Hrinchenka: svitohliadnyi aspekt [Borys Hrinchenko's cultural activity: worldview aspect]. Kyiv : Vydavnytstvo Lira-K, 2017. 204 p. [in Ukrainian].
6. Kostenko O. Mala proza Volodymyra Vynnychenka: osoblyvosti psykholohichnoho motyvuvannia. *Literaturoznavchi obrii. Pratsi molodykh uchenykh* [Volodymyr Vynnychenko's short prose: features of psychological motivation]. 2010. Vyp. 18. P. 5–12. [in Ukrainian].
7. Lorants K. Agressiya. Tak nazyvaemoe «zlo» [Aggression. The so-called «evil»]. URL: <http://lib.ru/PSIHO/LORENC/agressiya.txt> (data zvernennya: 07.06.2021). [in Russian].
8. Marko V. Sublimatsiia strakhu v khudozhnomu sviti V.Vynnychenka. Stattia persha [Sublimation of fear in the artistic world of V. Vynnychenko. Article one]. *Naukovi zapysky*. Vyp. 62. Seriya: Filolohichni nauky (literaturoznavstvo, movoznavstvo). Kirovohrad: RVV KDPU im. V.Vynnychenka, 2005. P. 26–33. [in Ukrainian].
9. Maslou A. G. Motivatsiya i lichnost [Motivation and personality]. SPb.: Evraziya, 1999. 478 p.
10. Mykhyda S. Psykhopoeetyka ukrainskoho modernu: Problema rekonstruktsii osobystosti pysmennyka [Psychopoetics of Ukrainian modernism: The problem of reconstruction of the writer's personality]. Kirovohrad: «Polihraf – Tertsiiia», 2012. 352 p. [in Ukrainian].
11. Panchenko V. Budynok z khymeramy: Tvorchist Volodymyra Vynnychenka 1900–1920 rr. u yevropeiskomu literaturnomu konteksti [House of Chimeras: Works by Volodymyr Vynnychenko in 1900–1920 in the European Literary Context]. Kirovohrad, 1998. 271 p. [in Ukrainian].
12. Pilhuk I. Klasychna spadshchyna Borysa Hrinchenka [The classic legacy of Borys Hrinchenko]/ Hrinchenko B. *Tvory v 2 t. K.*: AN URSR, 1963. T.1. P. 5–44. [in Ukrainian].
13. Pohribnyi A. Borys Hrinchenko – narys zhyttia i tvorchosti [Borys Hrinchenko – an essay on life and work]. Kyiv: Dnipro, 1988. 268 p. [in Ukrainian].
14. Riman F. Osnovnyie formy straha: issledovaniya v oblasti glubynnoy psihologii [Basic forms of fear: research in depth psychology]. URL: http://www.psychol-ok.ru/lib/riemann/ofs/ofs_01.html (data zvernennya: 07.06.2021). [in Russian].
15. Freyd Z. Psihologiya bessoznatelnogo [Psychology of the unconscious]. Moskva : Prosveschenie, 1989. 448 p. [in Russian].